

DINA LIV STRÖMMAR IGENOM MIG

LINDA VODOPIJA STARK

Dina liv strömmar igenom mig

ARVET EFTER EN FLYKT

ALBERT BONNIERS FÖRLAG

*»Ett eller annat ting eller ett oändligt antal ting
försvinner varje gång någon dör.«*

Jorge Luis Borges

Till Viggo och Manfred.

Och till dig, mormor.

PROLOG

Så fort ni installerat er i ännu ett läger började din far skriva till dig. Han berättade om hur han och övriga i familjen mådde. Hur många lamm fåren hade fått den våren. Om olivskörden varit god. Och vilka i byn som hade gift sig, fått barn, och gått bort sedan ni sist hördes.

Sällan frågade han uttryckligen hur du mådde, eller undrade hur det gick för barnen.

Särskilt inte när månaderna passerade, och blev till år.

Han brukade avsluta sina brev med att skriva att du inte skulle ge upp hoppet.

Att du skulle fortsätta vara stark, ta en dag i taget.

Att allt skulle lösa sig till det bästa, i slutändan.

Och att du inte skulle ha dåligt samvete över att du hade åkt i väg, ifrån dem.

Han skrev att han älskade dig. Att de alla älskade dig.

Och att ni en dag skulle återförenas.

Din far fortsatte att skriva, även när Sverige blivit ditt nya hemland.

Mormor.

Så länge han orkade fortsatte han att skriva till dig.

I ditt linneskåp från Stadsmissionen, som du polerar en gång i månaden, ligger breven i gamla skolådor från EPA, hopsurrade med gummiband i olika pastellfärger.

När jag bläddrar bland högarna hittar jag ett par brev från året då jag föddes. Jag tar ett på måfå och läser. Din far skrev att han och din mamma såg fram emot att vi alla skulle komma ner till Kroatien den sommaren. Han undrade om jag var lik min mamma och ville att du skulle skicka ett foto på mig i nästa brev. Han avslutade med en påminnelse om att du skulle ge mig en puss från honom.

Jag har döpt min yngste son efter din far.

Dina liv strömmar igenom mig.

KAPITEL 1

Du öppnar dörren.

På ett sätt ser du likadan ut som du alltid har gjort. Samtidigt är det som att jag kan se hur du krymper, hur du försvinner, rakt framför mig.

Och det finns ingenting jag kan göra åt det.

Du är tunn som en fågelunge. Förklädet får du numera snöra ett helt varv runt midjan så rosetten hamnar på framsidan. Du lutar dig mot dörrposten för att inte belasta ditt ben som aldrig riktigt läkt efter senaste gången du föll när du skulle byta en glödlampa.

Du får inte göra sådana saker själv, längre.

När vi eller personalen på boendet säger åt dig det försäkrar du oss varje gång om att det inte ska hända igen. Du lovar att du kommer att be om hjälp nästa gång en lampa behöver bytas eller en gardin hängas upp.

Jag undrar om du någonsin gjort det. Bett om hjälp. Eller brytt dig om att vara rädd om dig själv.

Lägenheten du bor i sedan några år tillbaka tillhör ett serviceboende i östra delen av Halmstad.

I vår familjs del av staden.

Under alla år i Sverige har du bott i lägenheter som ligger

inom en halv mils radie från där du bor nu. Serviceboendet har du och jag promenerat förbi hundratals gånger. Det byggdes samma år som jag föddes och ligger ett stenkast från Nyhems torg.

När jag var barn var det ett torg. På riktigt.

Förutom bageri, matbutik, kiosk, apotek, kafé och ett postkontor fanns även ett av Halmstads systembolag här. Om fredagarna ringlade sig kön ända ut till parkeringen, som var placerad i mitten av torget. Vi fascinerades av kön, du och jag, och över att folk tyckte det var rimligt att stå så länge, så tålmodigt. När jag frågade varför det behövdes en särskild butik för vin och öl kunde du inte förklara, du förstod inte heller det. Eller varför det alltid var så mycket folk där.

Din lägenhet är en etta med kök och balkong som vetter mot äldreboendets innergård. När jag besöker dig har du möblerat om på egen hand och tavlorna matchar inte längre möblernas placering. Personalen förvånas över hur du kan rubba dina tunga möbler.

Jag vet ditt knep.

Du använde det redan när jag var barn, för du har alltid möblerat om. Det har varit ett enkelt sätt för dig att må bra, att bli upprymd och på gott humör. Dubbelvikta kökshanddukar placeras under möblerna och sedan puttar du dem dit du vill ha dem. På så vis bildas inga märken i parketten. Och du behöver varken be om eller vänta på hjälp.

Nästa gång jag kommer och hälsar på vet jag att du kommer att ha möblerat om igen.

Igen och igen och igen.

Jag funderar på om du bär någon behå, för dina bröst, det lilla som finns kvar av dem nu när du blivit så tunn, ser ut att hänga strax ovanför kjollinningen.

Du äger två behåar, frågan är om du någonsin ägt fler på en och samma gång.

De har alltid haft samma färger: en beige, och en vit.

En av dem brukar hänga på tork, i badrummet, tillsammans med dina beige och svarta knästrumpor.

Varje kväll innan läggdags tvättar du upp en behå och ett par knästrumpor i handfatet.

Dina systrar gör likadant och för mig har det blivit en ritual jag väljer att göra.

Vattnet som grumlas av tvättmedlet och händernas invanda rörelser skänker trygghet och tröstar.

Mormor.

Varje gång jag kommer innanför din dörr sköljer den över mig, insikten om att du är på väg. Bort från detta liv. Bort från mig. Och med dig de rötter, minnen, tystnader och trauman som river runt och vägrar lämna mig ifred.

Allt som förankrat mig,
allt som förstört mig,
allt som tröstat mig.

Allt som format mig.

Känslorna dämpas när jag nästan behöver skrika för att du ska höra vad jag säger. Hörapparaten har aldrig lämnat sin förpackning. Även om du bara bor i en enrummare hinner

du fråga mig flera gånger om var barnen är när vi går från hallen till köket.

»Saknar de inte dig?« »Nej, de är på dagis och i skolan.«
»Men går det bra att deras pappa hämtar dem?« »Ja, det är klart.« »Så fantastiskt.«

Läkarna utreder om du har drabbats av alzheimer. Vad som hände denna vecka har du dålig koll på. Vad som hände för sextio år sedan minns du glasklart.

*

Du har öppnat din dörr för mig under hela mitt liv. Tryggheten ditt hem representerar består över tid och rum. Jag kan göra klassresor, flytta till olika lägenheter och städer, men det är genom dig jag är den jag blivit, med kroppsliga och själsliga spår av ett annat liv under en annan tid.

Spår som är ständigt närvarande.

Jag föddes tjugo år efter att du, morfar, mamma och min morbror kom till Sverige.

Spåren som migrationen lämnade i er vandrade vidare till mig. Aldrig har de gjort sig så påminna som när min förste son föddes. När han naglade fast sin blick i min började ett behov av att bryta ett mönster, och förstå ett arv, att gro. Kraften i den känslan knockade mig.

Det skulle ta fem år och ytterligare en graviditet innan jag vågade låta den känslan leda mig. Jag vet inte vad detta arbete kommer sluta i, men jag behöver se till att behålla dig, skriva fram ditt liv, och ge till mina barn.

En mur av tystnad har präglat min uppväxt och omslutit allt som berör vår släkts historia. Vad er migration, och vilka konsekvenser beslutet att migrera, förde med sig. Svaren på hur det kan ha kommit att påverka vår familj har jag i stället letat efter genom journalistiken under mina år som reporter. I mitt yrke har jag kunnat ställa frågor till andra familjer som lämnat sina tidigare hemländer, som varit på flykt, som vuxit upp här men som haft ytterligare ett hem i en annan del av världen.

Nu behöver jag rikta uppmärksamheten inåt. Och ställa frågorna till dig.

KAPITEL 2

Det ångar om vattnet från kranen som du utan problem sköljer disktrasan i. Vi är i ditt kök i lägenheten du kommer att lämna om ett år, för att flytta till ett demensboende.

Varje torsdag det här året tar jag tåget upp till dig. Vi handlar vad som behövs till lunchen och medan du tillagar den berättar jag om min senaste research och ställer följdfrågor till dig.

Efter en stund behöver jag inte ställa några frågor. Från att aldrig ha velat prata om tiden före Sverige har du nu inga problem med att minnas det förflutna. Kanske har det att göra med att du sakta får allt svårare att komma ihåg och greppa vad som händer i vår nutid.

Dina händer rör sig vant över diskbänken. Ajax skurpulver och bitar av svinto står en bit ifrån, redo att användas när vi har ätit klart och du är färdig med disken. Samma procedur efter varje mål mat.

Händerna och underarmarna är fulla av ärr och brännsår av matlagning och köksarbete.

Kyckling och potatis i ugn som behöver röras om.

Frityrsmet som skvätter när du gör pršunate och kroštule inför jul.

Äppelstrudel du plockar upp ur formen så fort den kommit ur ugnen, för otålig för att vänta på att den ska svalna, efter-

som du vet att vi alla tycker att den är som godast när sockret fortfarande bubblar och inte helt har stelnat.

All disk du tagit hand om genom livet.

I köken i nybyggda miljonprogramslägenheter. Med parkett, platsbyggda kök och städsåp i massivt trä, svala skafferior, grönområden med lekplatser och balkonger med utsikt över framtiden.

I svenska sommarstugor, där ni placerades under de första månaderna i Sverige. Där mamma, när det blev höst, satte sig framför ugnen i hopp om att den skulle värma hennes sjuåriga kropp. Ingen av stugorna som migranterna hystes in i hade element.

I gemensamma kökssalar i italienska flyktingläger. Där du efter varje måltid stod i kö med disken i en spann och hoppades på att det skulle finnas varmvatten kvar när det blev din tur.

I restaurangkök i förorter till Neapel, där du jobbade om nätterna för att få ihop pengar till mat och kläder under åren i lägren.

Och i båthuset, dit du och morfar förvisades när ni inte längre fick plats hos morfars föräldrar. Det var ett rum med stampat jordgolv, ni delade utrymmet med familjens åsna och du fick hämta vatten och värma det varje gång du skulle diska.

Idag ligger båthuset ute för uthyrning på Airbnb om somrarna. Det har förvandlats till en tvåvåningsvilla med terrass och panoramafönster mot havet. Putsen är ny och kritvit och din

brorson hyr ut det till förmögna turister som vill bo så nära havet det bara går.

Kallvattnet och det stampade jordgolvet är ett minne blott.

Du undrar vad jag vill ha till lunch, öppnar frysen. Och mormor, när du står där, som vanligt med raka ben, framåtlutad – då den ställningen av någon anledning är den mest skonsamma mot diskbräck och förtvivlade ryggkotor – och rotar i lådorna som är nästintill tomma och undrar om vi ska ta en promenad till Willys och handla och berättar om denna veckas prissänkta varor som fanns med i reklambladet du alltid lusläser, får jag bita mig i insidan av kinden för att inte börja gråta.

Jag kan inte avgöra om jag vill ta dig i min famn, eller krypa upp i din.

Det är länge sedan ditt kylskåp var välfyllt. För varje år, under de senaste tio åren, har det gapat allt tommare. Det är en ovan syn, mat för dig är synonymt med kärlek och trygghet. Genom maten har du försökt att dämpa allt som inte gick att göra något åt. Allt som legat bortom din kontroll.

För dig har måltiderna fungerat som ett substitut för orden som inte har räckt till, som du inte vågat formulera, som inte nått ända fram.

Omsorgsfullt bredda smörgåsar med smör och tjocka skivor ost.

Soppa med två isbitar i, för känsliga barnmunnar.

Färsk fisk, rensad från ben, doppad i olivolja med tunt skivad vitlök och salt.

Hemmagjorda gnocchi i köttsås, skaldjursgrytan brudet, polenta med olivolja.

Maten.

Framdukad på dukar med broderier, broderade av dig, från tiden i de italienska migrantlägren. Eller minst lika ofta, omsorgsfullt nedpackad i plastpåsar med gummiband runt. Upplagda portioner med ugnsfolie eller en uppochnervänd tallrik över, färdiga att äta när tiden tillåter.

Genom maten – ett slags språk du behärskar till fullo, och som ingen kan ifrågasätta din kunnighet i – har du försökt försonas med ditt öde, accepterat och kunnat uttrycka dina känslor.

Genom maten har du gett av dig själv och försökt hålla liv i ditt förflutna.

Genom måltiderna kompenserar du för en tid då du tvingades göra val ingen mor ska behöva göra.

Jag förstår det nu. Som vuxen förstår jag att mat aldrig bara varit mat för dig.

Greppvänliga glas med precis rätt mängd mjölk. Så pass lite att man som barn klarar av att lyfta glaset utan att spilla, men tillräckligt mycket för att man inte ska känna sig förminskad, som om man inte skulle kunna dricka själv.

Inför varje måltid har du försäkrat mig om att det alltid funnits mer mat. »Bara ät!«

Jag har hört uppmaningen under hela mitt liv. Som fyra-åring, sexåring, sextonåring, trettiosexåring.

För dig har det inte varit en självklarhet. Och inget du kunde säga till mamma och hennes bror när de var små.

Din kärlek har mättat och tröstat mig genom livet.

*

Du är och har alltid varit min trygga punkt i livet. Jag har slagit ditt telefonnummer sedan jag kunde prata i telefon.

Det första fasta nummer jag lärde mig utantill och som jag fortfarande slår.

Din hand om min, när jag som barn balanserar på staketet på väg till Ica Stjärnköp i bostadsområdet Linhed i Halmstad. Minns du rönnbären, de som hängde likt en röd fond ovanför våra huvuden om hösten?

Jag gör det.

Din hand på min rygg, när febertoppar får min barnkropp att darra.

Och din hand på mina söners bebiskroppar.

Den rör sig som per automatik, stryker över deras pyjamasklädda ryggar.

Du bär dem långsamt runt i vardagsrummet, stannar och tillsammans pekar ni på bilderna av våra släktingar som hänger i olika ramar och i olika nivåer på väggarna. Här finns ingen genomtänkt tavelvägg. Bara resultatet av ditt behov att vara nära dina kära och din otålighet över att vänta tills någon av oss hinner hjälpa dig att hänga upp dem.

Barnen tröttnar aldrig på att få höra vem som är vem, och dina armar tröttnar aldrig på att bära dem. Du tar med dem ut på balkongen med utsikt över Halmstad och ni vinkar till mannen på balkongen i höghuset mittemot, som röker medan han plockar med pelargonerna. Sedan hans hustru dog tillbringar han alltmer av sin tid ute på sin inglasade balkong, berättar du. Du förklarar att ni har koll på varandra, att ni brukar vinka god morgon och god natt till varandra.

Du älskar att bo i stora, höga hyreshus med många grannar där du kan höra deras dygnsrytm genom väggarna. Barnrösterna om morgnarna när det är dags för förskola och skola, ljuden av människor som pratar och umgås ute på sina balkonger om somrarna, det får dig att känna dig mindre ensam.

Med dig har jag piskat mattor på gårdar i bostadsområden som arkitekter ägnar seminarier åt att döma ut som goda livsmiljöer.

Tillsammans har vi malt ner nötter och torra brödbitar i mandelkvarnar, dragit ut filodeg över köksbord, plockat ur kycklingar och nyfångad fisk och rivit oss blodiga i vår iver att nå de sötaste björnbären i klippskrevor ute i Grötvik.

Din röst leder min när det enda jag kommer på att sjunga för mina barn, när de är sjuka och inte kan sova, är dina kroatiska böner och psalmer som under min barndom vaggat mig till sömns.

*Anđele moj dragi,
moj čuvaru blagi,
tebi budi hvala,
što me čuvaš mala.
Čuvaj me dok živim,
da ništa ne skrivim.*

Albert Bonniers Förlag
Box 3159, 103 63 Stockholm
www.albertbonniersforlag.se
info@albertbonniers.se

ISBN 978-91-0-080695-8
COPYRIGHT © Linda Vodopija Stark, 2025
OMSLAG Sara R. Acedo
FÖRSTA TRYCKNINGEN
TRYCK ScandBook, EU 2025